

FOTO: FÖRETAGAREN

7

Synliga motiv och osynliga

Du är ute på en vårpromenad med din kamera på axeln. Efter en stund får du syn på en tussilago i en backe. Det är den första tussilagon du ser i år, och blomman gör dig glad. Du fylls av allt detta som bara åsynen av en tussilago kan fylla dig med: Hopp om våren, minnen av hur du plockade tussilago som liten, en bild av hur dina barn brukar ställa en bukett tussilago i ett snapsglas i köksfönstret. Du fylls av allt detta, och du lyfter kameran till ögat och tar en bild av tussilagon som du just hittat.

När du senare tittar på bilden så fungerar den som en minnesdörr till tillfället då du tog den. Därför gör bilden dig glad. Den har ett värde för dig, och dess budskap är: ”Minns hur du kände den där första vårdagen när du gick tidigt från kontoret”. Och du minns, för bilden är din souvenir.

Men trots att bilden har ett värde för dig så märker du att andra som du visar bilden för inte alls fylls av samma känslor som du. För dem är den inte en länk till

Bättre än ett foto? Kanske.

en specifik vårpromenad, utan till vilken tussilago som helst. Och, det måste du själv erkänna, i jämförelse med många andra tussilagobilder så har inte den här något särskilt. Tittar man kritiskt på den så är rent av vinkeln trist, ljuset ointressant och bakgrunden rörig. När du tog bilden tänkte du omedvetet att bilden skulle kunna rymma hela begreppet "tussilago" och allt det väcker hos dig, men i själva verket visar den bara en specifik tussilago som inte ens är särskilt snygg. Du skulle förmodlat känslan för tussilago bättre om du bara skrivit ordet på en lapp. Då hade läsaren själv kunnat mana fram sin allra vackraste minnesbild av allt det som tussilagon står för.

Betyder det att det är hopplöst att kommunicera genom fotografi? Inte alls. Tänk bara lite annorlunda.

Det som hade krävts för att du skulle åstadkomma en bild av högre kvalitet är en berättelse – en tanke på vad din bild skulle förmedla. Spola tillbaka bandet och tänk dig att du åter igen står där i backen, men istället för att slentrianmässigt lyfta kameran till ögat och trycka av så bestämmer du dig först för att bilden ska skildra någon av följande tankar:

- ⊙ Tussilagon ser så ömtålig ut där den står i den torra jorden. Den är ett tvekande vårtecken, och det känns som om vintern kan komma tillbaka när som helst och sopa bort den.
- ⊙ Tussilagon är ett av många vårtecken tillsammans med den blå himlen och det gröna gräset. Våren är äntligen här, och det går inte att stoppa den.
- ⊙ Tussilagon är en solblomma. Den är gul och rund som en sol, och det är solljuset som drar den upp ur jorden när den mörka årstiden äntligen är över.
- ⊙ Tussilagon är ett av naturens små underverk. I toppen på de fjällaktiga bladen sitter faktiskt små honblommor. Den stora, gula skivformade blomman är hanblomman.

Märker du att alla fyra berättelserna omedelbart ger upphov till olika bildidéer? Huvudinnehållet är det-

samma, men formen kan omöjligen vara det. Den ömtåliga tussilagon kanske är liten i förhållande till bildytan och tagen ur en vinkel där bakgrunden ser karg och ogästvänlig ut. Bilden där tussilagon är ett vårtecken kanske är kompletterad med grönt gräs och blå himmel, och därför troligen tagen ur en låg vinkel. Bilden av solblomman handlar förmodligen mycket om tussilagons färg, och den är antingen tagen underifrån i motljus med den riktiga solen i bakgrunden, eller så att tussilagon fyller ut nästan hela bildytan med sin solgula färg. Den sista bilden är nästan klinisk i sin beskrivning, och möjligen tänkte du att du skulle gräva upp tussilagon, borsta bort jorden från rötterna och lägga den på ett ljusbord för en perfekt, objektiv avbildning i samma stil som de gamla skolplanschererna.

Det fantastiska med detta är att blotta tanken på en berättelse har gett din hjärna en kreativ utmaning, en riktning att arbeta mot. Idén om vad du vill att bilden ska visa är ditt startkapital. Ditt bildfrö.

Låt oss nu tänka på något svårare. Låt oss tänka på människor. Kanske har det hänt dig någon gång att du tagit en bild av en person som inte alls visar vad du vanligtvis tycker dig se? Att till exempel din tuffa, stridbara moster ser rädd och ängslig ut på bild?

Anledningen till misslyckandet är densamma som i tussilagofallet. Du har glömt att ta hänsyn till det osynliga motivet.

Fokusera på det abstrakta

Mycket skiljer fotografer från andra bildskapare. I första kapitlet pratade vi om att fotografer inte kan göra bilder utan att ha något som förlaga, något att avbilda. Allt fotografin förmår är att i någon mening kalkera verkligheten, den kan inte skapa något från ingenting.

Kanske är det därför fotografer tankemässigt är mer bundna vid det konkreta än till exempel målare. Fotografer beskriver gärna sina motiv som någonting konkret, något som går att ta på. Med motiv menar vi det som reflekterar ljuset in i våra kameror. Vi säger att vi fotograferar en blomma, ett hus, ett torg, en människa. Orden vi använder styr våra tankar. Vi tänker att vi avbildar, vilket ju också är sant.

Andra bildskapare har lättare att tänka annorlunda. Om man frågar en skulptör vad hans senaste verk föreställer så nämner han sannolikt inte först namnet på personen som stod modell. Han säger kanske istället att skulpturen föreställer makt, girighet eller livslust. Tanken att sådana abstrakta begrepp också kan ta en fysisk form är självklar. Även om en person stod modell för verket så är inte den personen själva motivet.

Ingen frågar vad modellen hette. För en skulptör är det självklart att ett verk kan avbilda något som inte syns, som rättvisa. Upphovsmannen till det här verket heter Richard Brixel.

Vad betyder detta för dig och dina bilder? Tänk tanken att du ska fotografera moster och att du säger till dig själv att ”jag ska ta en bild av moster”. Allt du behöver göra är att lyfta kameran till ögat, sikta och trycka av. Nu är det klart. När du senare tittar på bilden så föreställer den precis det du tänkte att den skulle göra, nämligen moster, även om du inte är nöjd med att hon ser så ängslig ut.

Vad hade hänt om du istället tänkt på det osynliga motivet? Du ska ta ett porträtt av moster, men du tänker att ”jag ska ta en bild av stridbarhet”. Du lyfter kameran till ögat och riktar den mot moster, men du ser ingen stridbarhet alls. Du ser en kvinna som ängsligt står och väntar på att du ska trycka av. Moster tycker inte om att bli fotograferad. Hon känner sig obekväm, och det syns utanpå. Du vet att så fort du slutat fotografera så kommer hon att vara sitt vanliga, stridbara jag igen, men du kommer att ha missat det på bild.

I och med att du gett dig själv ett annat uppdrag den här gången – du har bytt ut motivet ”moster” mot motivet ”stridbar” – så kan du inte bara trycka av. Du måste göra något, och precis som i fallet med tussilagon så får din tanke hjärnan att börja arbeta. Vad är det som gör att moster inte ser stridbar ut? Hur är mimiken och kroppsspråket? Vad händer i resten av bildytan? Det står en vas med rosa tulpaner på bordet. Är det något som en konstnär skulle valt att ta med i en målning på temat stridbarhet? Och färgerna i rummet? Ljusblå tyllgardiner, är det verkligen rätt?

Du tänker på hur moster förhåller sig till resten av

bildytan. Är man stor eller liten i bild när man är stridbar? Ljuset också, är det bäst med mjukt eller hårt?

Fokuseringen på det osynliga motivet istället för det synliga ger din kreativitet något att arbeta med, och även om du inte får med allt som du tänkt så arbetar du åtminstone i en bestämd riktning.

Kanske nöjer du dig med en lättare justering. Du ber moster att sätta sig vid matbordet med underarmen på bordet framför sig. Du väljer en vinkel där varken tulpanerna eller tyllgardinerna kommer med, utan en fondvägg i mörkrött. Kan moster luta sig lite mer framåt? Hon tittar rakt in i kameran, och du säger något som får henne att koppla av och vara lite mindre nervös. ”Jag visste inte att du var rädd för en liten kamera. Du vet, det är du som bestämmer hur länge vi ska sitta här, jag trycker inte på knappen förrän du ser så cool ut som du brukar.” Moster ler, och ni har kontakt igen. Hon ger dig den skarpa, menande blicken som hon brukar när hon tycker att du är för kaxig. Klick.

Välj byggstenar efter budskap

Ett fotografi är en dörr för tanken. När en betraktare ser en bild startar en kedja av associationer och reflektioner, medvetna eller inte. Varje byggsten bidrar med en association som går i en viss riktning. Vissa leder betraktaren dit du tänkt dig (om du överhuvudtaget tänkt på det), andra inte. När alla byggstenar drar åt samma håll blir bilden allt mer sluten. Ju mindre samstämmighet, desto öppnare budskap.

Varje enskild detalj som är möjlig att associera till är en byggsten i den slutliga bildupplevelsen. Det gäller de konkreta motiven, som i att en Skoda och en Mercedes har olika symbolisk laddning. Det gäller kroppsspråk och mimik eftersom vi är sociala varelser som lägger stor vikt vid att läsa av andra människor. Allt som har med ljuset att göra är också byggstenar, dess färg (varmt eller kallt), karaktär (mjukt eller hårt) och riktning (motljus, medljus eller sidoljus). Kamerans placering är en annan viktig faktor. En låg placering ger ett annat intryck än en hög. Utsnittet, som vi berörde i kapitlet om formvärde, låter oss göra huvudmotivet större eller mindre i relation till hela bildytan. Alla former, färger, linjer och rörelseriktningar som finns i bilden bidrar också till upplevelsen i sin helhet, liksom bildformatet (liggande, stående eller kvadratisk). Slutligen tar betraktaren också med sig allt hon vet om bilden, motivet och fotografen in i bildupplevelsen. Bara att ge bilden en titel kan förändra mycket.

Många av dessa byggstenar är med i alla bilder. Ibland för att de är de valda medvetet och med omsorg, ibland av en slump. Slumpen är en ständig faktor i all fotografi. Även om vi vet exakt vilken färg och vilken form som skulle vara bäst för att uttrycka en viss känsla så måste vi låta oss nöja med det som finns tillgängligt, det som går att fotografera. Dessutom, eftersom fotografer ofta är beroende av andra människor för att kunna göra de bilder vi vill, så befinner vi oss inte sällan i tidsbrist.

Allt detta gör att de flesta fotografer har alla möjligheter att ständigt träna sin improvisationsförmåga. Det

Hur skulle du beskriva den här bilden i ord? En man och en lampa? Det är just det ordlösa förmedlandet av en känsla eller stämning som bilden är så bra på. De osynliga motiven som inte kan beskrivas ens med tusen ord.

kräver uppfinningsrikedom att snabbt och enkelt sno ihop en bild med rätt tonträff baserat enbart på den verklighet som finns i den omedelbara närheten.

Låt mig exemplifiera med bilden på nästa uppslag. Den föreställer Åsa Molde, kirurg och medicinsk expert i en nationell stödstyrka som ska kunna hjälpa svenska medborgare utomlands i händelse av en stor katastrof. När jag träffade Åsa Molde uppfattade jag henne som en rak och orädd person. Hon har arbetat som kirurg

för Röda korset bland annat i Afghanistan, Libanon, Tjetjenien och Irak. Men den här bilden är tagen en varm sommardag på en parkeringsplats i Stockholm. Den har tre funktioner: Den ska visa hur Åsa Molde ser ut. Den ska säga något om hurdan hon är som person. Den ska samspela med rubriken ”En klippa vid katastrofer”. Vi behöver alltså en ganska tuff bild, en som utstrålar trygghet och skinn på näsan.

Byggstenarna som jag lade samman för att göra detta till en övertygande bildupplevelse var följande:

- ⊙ *Kroppsspråket.* Kan möjligen uppfattas som lite reserverat, men det finns en poäng med det. Det säger att det här är en person som inte låter sig knuffas runt. Symmetriskt, inte flaxigt.
- ⊙ *Mimiken.* I ansiktet ska Åsa se orädd och lugn ut och stadigt möta läsarens blick. Bra att huvudet inte är spikrakt så att det inte slår över till att hon uppfattas som rigid.
- ⊙ *Bakgrunden.* Muren är anledningen till att bilden togs på parkeringsplatsen. Den är gjord av sten som går i samma känsla som rubrikordet ”klippa”. Där finns horisontella linjer som understryker lugnet. Alternativen var bland annat en park i strålande sol eller ett vitt, opersonligt konferensrum.
- ⊙ *Hårt ljus.* Kommer från en blixtnedslåt med en liten softbox snett från höger i bild. Muren i bakgrunden ligger

FOTO: FÖRFATTAREN

i skugga och nås knappt av blyxtljuset. Det är 3-4 meter mellan Åsa och muren.

- © *Vit väst.* Ren tur att hon bar vitt. Det fungerar bra mot den mörka muren och har en association till hennes yrke. Väst är tufft, det accentuerar axlarna.
- © *Svartvitt.* Ger en hårdare och mer seriös ton än färg. För dessutom tankarna till klassisk reportagefotografi.
- © *Komposition.* Åsa fyller upp bildytan väl, hon tar plats. Att hon är centrerad gör henne bara än mer stabil.
- © *Vinjettering* (gjord i bildbehandlingen i efterhand). De mörkare kanterna för in betraktarens blick mer mot centrum och samlar bilden ytterligare.

I övrigt är det bara Åsa som gör bilden till det den är. Fotograferingen var över på tio minuter.

Mer känsla än tanke

Det osynliga motivet är den känsla eller berättelse som uppstår när betraktaren lägger samman alla byggstenar i bilden. För att göra berättelsen ”Martina är på solsemester, och hon njuter av det” behövs till exempel Martina, kanske en sandstrand, ett visst ansiktsuttryck och ett visst kroppsspråk. Byggstenar som inte styrker

berättelsen, till exempel en sopbil i bakgrunden, gör budskapet svagare (och samtidigt mer öppet).

Att fotografera handlar till stor del om att hålla ett öga på alla dessa byggstenar, att lägga till och dra ifrån genom att byta vinkel, gå närmare, välja ett annat utsnitt och så vidare. Ofta är det svårt att få ihop allt man vill ha i en bild. På platsen där bakgrunden är bäst är ljuset sämst. Det är ett ständigt kompromissande, vilket är en del av spänningen med fotografi.

Inslag i bilden som talar direkt till känslan fungerar bättre än sådana som kräver tänkande. För att få betraktaren att göra kopplingen att en person på bilden har det gott ställt är det bättre att använda en exklusiv miljö och ett avslappnat kroppsspråk istället för ett brett flin, en tjock plånbok i handen och ett dollar-tecken på väggen i bakgrunden. Möjligen går variant två fram snabbare, men den är också mindre trovärdig eftersom läsaren inte får upptäcka något på egen hand. Vi tror som bekant mer på tankar som vi uppfattar som våra egna än de vi känner att andra prackat på oss.

Ju svårare det är för betraktaren att sätta fingret på exakt vad du har gjort för att bygga upp bildens osynliga motiv, desto mer övertygande blir det. Om du undviker de mest uppenbara symbolerna och ordlekarna (som att försöka säga "hon lever på hoppet" genom att låta en person hoppa i bilden), så övertygar du bättre. Känslan ska finnas där, men det ska vara svårt att peka exakt på var den kommer ifrån eftersom det är många delar som samverkar. Så gör du ditt osynliga motiv riktigt synligt.

Viktiga byggstenar – en överblick

© *Blickfång*. Varje parti i bilden som lockar till sig betraktarens blick mer än andra är ett blickfång. Ett tydligt blickfång fungerar som entrédörr för betraktaren och gör bilden lättillgänglig. Att renodla ett enda blickfång är ett effektivt sätt att få en bild att stå ut ur mängden. I reklam och bildjournalistik är det vanligt att bilder har ett kraftigt dominerande blickfång av det skälet.

Fler jämstarka blickfång istället för ett dominerande gör bilden mer komplex och tidskrävande. Samtidigt uppfattas den ofta som intressantare eftersom det uppstår en relation mellan två eller flera byggstenar. Många av de skickligaste reportagefotograferna arbetar mycket med ett par tydliga blickfång för att skapa en historia. En bild av en soldat med ett gevär är inte lika laddad som en bild av en soldat med ett gevär där några barn också leker på gatan. Beträktaren blir tvungen att se relationen mellan soldaten och barnen, tvingas att tänka på hur soldatens närvaro påverkar barnens liv.

Bilder med extremt många blickfång – till exempel stora gruppafoton (där varje ansikte är ett blickfång) eller vissa detaljerade landskapsbilder – kan till en början upplevas som otillgängliga men växa med tiden. De är kanske inte så väl lämpade för att fånga in en stressad läsare av dagstidningen, men på väggen i köket kan de ha lång livslängd.

Oönskade blickfång är en plåga för alla som tar bilder. Det räcker med en färgglad trafikskylt i bakgrunden av ett porträtt för att splittra betraktarens upplevelse. Mycket av en fotografs skicklighet sitter i olika tekniker att undvika de oönskade blickfången och lyfta fram de som hör till bildens berättelse (även om det funnits en trend att göra precis tvärtom och lägga huvudmotivet i oskärpa).

Vad avgör då om ett särskilt parti i bilden drar till sig blickarna eller inte? För det första är allt som är intressant att titta på i verkligheten automatiska blickfång även i bild. Människoansikten i allmänhet och ögon i synnerhet, vackra föremål, tekniska prylar. Därutöver drar allt som avviker i färg, form eller ljushet blickarna till sig. Ögat upplever kontrastrika partier som mer intressanta än kontrastlösa. Skarpa väger tungt. Om en del av bilden ligger i skärpa och resten i oskärpa så söker sig betraktarens öga automatiskt till det skarpa.

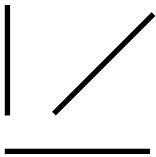
- © *Kroppsspråk och mimik.* Jag kan inte tänka mig någon enskild byggsten som betyder mer än kroppsspråket. Människor har enorm inlevelseförmåga, och ser vi att någon är ledsen i bild så kan inga lyckliga former och glada färger i världen uppväga det. Om du försöker blir bilden bara ännu mer sorglig på grund av kontrasteffekten.

En av de minst trovärdiga saker man kan göra inom journalistiken är att använda en bild med en glad mimik till en artikel som handlar om en drab-

bad person eller tvärtom. Kroppsspråk och minspel har högre trovärdighet än ord, det är viktigt att hålla i minnet för varje fotograf.

Prickar kan skapa linjer.

Vi associerar olika till linjer beroende på deras riktning.

© **Linjer.** Allt som ögat uppfattar som linjer är också byggstenar i bildupplevelsen. Det spelar ingen roll om linjerna är heldragna (till exempel en horisontlinje) eller om betraktaren skapar dem genom att fylla i tomrummen mellan ett antal punkter. Råta linjer kan placeras i bildytan så att de blir liggande, stående, diagonala eller någonting däremellan. Erfarenheten säger oss att människor uppfattar en liggande linje som lugn, i vila. På samma sätt uppfattar vi en stående linje som stark och motståndskraftig. En diagonal linje är i förändring, och därför dynamisk. Energin är på väg att frigöras.

Om det är svårt att acceptera att det skulle vara så enkelt, tänk på det så här: Om du ville göra ett monument som uttrycker styrka, skulle du göra det i en liggande form eller stående? En påle som strävar upp mot skyn, eller en som ligger längs med marken? Håller du med om att den stående visar på kraft, medan den liggande är lugnare och mindre farlig? Den tredje varianten, den lutande totempålen, visar någon form av förändring. Ska den falla och bli liggande, eller blir den rest igen? Naturlagarna säger oss att den inte kan förbli lutande för alltid, något måste hända. Den representerar förändring.

Även linjernas karaktär innehåller många frön till associationer. En mjukt böljande linje uttrycker nå-

got annat än en som är yxig och spretig. Å ena sidan lugn och harmoni, å andra sidan skärpa och ryckighet. Allt detta påverkar bildbetraktarens slutliga bildupplevelse, oavsett linjerna härstammar från en telefonledning, en väggmålning eller ett frihetsmonument.

*Olika känslor
innehåll för
olika linjer.*

- © **Former.** Alla former som kan uppfattas i din bild lägger till olika laddning. Om vi bara tittar på de enkla grundformerna – cirkeln, kvadraten och den liksidiga triangeln – så är det uppenbart hur olika karaktär de har. Cirkeln är hel, harmonisk och mjuk. Kvadraten är tung och oföränderlig och triangeln oerhört stabil om den står stadigt och ytterst instabil om den balanserar på ett hörn.

*Triangeln byter
laddning när
den byter läge.
Från stabil till
ostadig.*

Alla former i bilden räknas, både faktiska former och de som betraktaren skapar själv genom att tänka fram linjer mellan olika punkter.

- © **Färger.** Färgens inflytande på känslan är stor. Det är omöjligt att göra något slags facit för alla tänkbara nyanser och kombinationer, men vi har dels den blå-gula skalan som går från kallt (blått) till varmt (gult) och samtidigt från avstånd (blått) till närhet (gult). Där finns också den grön-röda axeln som är passiv och stillsam i ena änden (grönt) och intensiv och rörlig i den andra (rött).

Paradoxalt nog är det faktum att färgerna har så stor påverkan på betraktaren ett viktigt argument för svartvitt. Svartvitt befriar fotografen från kravet

Till vänster: Färger betyder mycket för bildupplevelsen. På bilden frilansfotografen Athina Strataki.

att färgmatcha motiven i enlighet med berättelsen och de osynliga motiven.

© **Rörelseriktningar.** Föremål som betraktaren antar är i rörelse samt blickar utgör rörelseriktningar, som är viktiga byggstenar. En blick ut ur bildytan är mer orolig och förebådar någon slags uppbrott, jämfört med den lugnare blicken som riktar sig mot bildytans mitt. Betraktaren följer rörelseriktningarna i bilden. Ett effektivt sätt att ge extra uppmärksamhet åt ett parti i bilden är att låta någon titta eller röra sig åt det hållet.

© **Komposition och utsnitt.** Med utsnitt menas hur bildytans kanter är placerade i förhållande till motivet. Utsnittet påverkar om bilden känns tajt eller luftig, väl avvägd eller i obalans (se även sidan 54). Kompositionen, eller dispositionen av olika byggstenar i bildytan, påverkar också hur betraktaren upplever att de olika elementen samspelar. Ta bara en så enkel sak som konturen av en människa och en horisontlinje så påverkas berättelsen i någon mening av om huvudet ligger ovanför eller under denna horisontlinje. Den genombrutna linjen gör personen starkare än den nedtryckande linjen. Detaljen väger inte så tungt ensam, men tillsammans med andra små detaljer kan den styra berättelsen.